

PERSONALIA

SVEIKINAME KAZĮ MORKŪNĄ

Daktaras Kazys Morkūnas, be galo darbštus ir kuklus kalbotyros darbininkas, visą savo gyvenimą dirbo ir iki šiol tebedirba Lietuvių kalbos institute.

Kazys Morkūnas gimė 1929 metų kovo 4 dieną Ukmergės rajone, Piliakalnio kaime. Keturis skyrius baigė Kułniškiuose, vėliau mokėsi Gėlvonų pradinėje mokykloje, Ukmergės Antano Smetonos gimnazijoje, kur matydavo Zigmą Zinkevičių, vėliau (universitete) tapusį savo žemiečio diplominio darbo apie gimtąją Gėlvonų šnektą vadovu. Gimnazijoje kilusi stipri trauka gimtajam žodžiui paskatino pasirinkti lituanisto kelią. 1949–1954 m. studijavo Vilniaus universitete, klausėsi Juozo Balčikonio, Vinco Mykolaičio-Putino, Jurgio Lebedžio, Juozo Senkaus, Zigmo Zinkevičiaus, Jono Kabelkos, Kazio Ulvydo, Meilės Lukšienės ir kitų garsių lituanistų paskaitų.

Baigęs universitetą Kazys Morkūnas pradėjo dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute. 1958–1961 m. mokėsi šio instituto aspirantūroje, 1962 m. apgynė disertaciją „Rytų aukštaičių pietinė tarmė“ (vadovas Juozas Balčikonis). Didžioji darbo dalis paskelbta atskirais straipsniais – „Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 1960, 5–59) ir „Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija: [daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis]“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 11, 1969, 107–146). Nuo 1966 iki 2001 m. buvo Lietuvių kalbos

ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vadovas. Taktiškas, kantrus, ramus, rūpestingas, visuomet pasirengęs pagelbėti – taip jį šiandien apibūdina kolegos. Niekada ir niekam nėra ištaręs piktoko žodžio.

1990 m. K. Morkūnas pradėjo eiti atkurtojo Lietuvių kalbos instituto direktoriaus pavaduotojo pareigas. Šį nelengvą administracinį darbą kantriai ir rūpestingai dirbo iki 2001 m., buvo daugelio mokslinių konferencijų pagrindinis organizatorius. Nuo 1995 iki 2001 m. – *Lietuvių kalbotyros klausimų* redaktorius, dabar – šio tęstinio leidinio redakcinės kolegijos narys.

Dar studijuodamas Vilniaus universitete, K. Morkūnas kartu su bendramoksliais ir jaunesniais kolegomis ėmėsi užrašinėti įvairių Lietuvos vietovių tarmes. Ne vieną šimtą kilometrų nukeliavo kaimo keliais ieškodamas gražiai tarmiškai kalbančių žmonių. Daugiausia laiko ir jėgų atiduota dialektologijos mokslui, ypač vienam didžiausių lietuvių tarmėtyros darbų, prie kurio plušta keliolika metų, – *Lietuvių kalbos atlasui* (1–3, Vilnius: Mokslo, 1977–1991). K. Morkūnas buvo ne tik vienas iš pagrindinių medžiagos rinkėjų ir leidinio autorių, bet ir šio darbo vadovas. *Lietuvių kalbos atlase* susisteminti ir aptarti leksikos, morfologijos, fonetikos ir kirčiavimo duomenys iš daugiau kaip 700 vietų. Iš viso leidinyje pateikiami 376 žemėlapiai („Leksika“ – 120, „Fonetika“ – 112, „Morfologija“ – 144). Be jo šiandien neapsieina nė vienas dialektologas. *Lietuvių kalbos atlaso* rengėjų darbas 1994 m. pelnytai buvo įvertintas Lietuvos Respublikos mokslo premija.

Kitas lietuvių dialektologijai svarbus mokslo leidinys, prie kurio K. Morkūno daug ir kruopščiai dirbta, – chrestomatija *Lietuvių kalbos tarmės* (Vilnius: Mintis, 1970). Tai buvo pirmasis išsamus pažintinio pobūdžio leidinys, kuriame pateikti 1950–1966 metais užrašyti tarminiai tekstai, surinkti iš beveik pusšesto šimto gyvenamųjų vietų, iš įvairaus amžiaus žmonių. Įvadiniam straipsnyje plačiai apžvelgiamos pagal K. Jaučiaus ir A. Salio klasifikaciją suskirstytų lietuvių tarmių pagrindinės leksikos, fonetikos, morfologijos, sintaksės ypatybės.

Naujas subrendusio kalbininko požiūris į lietuvių tarmes atsiskleidžia „Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programoje“: K. Morkūnas kartu su Danguole Mikulėniene 1995 m. parengė šios programos „Morfologiją“, taip pat buvo kitų dalių („Leksika“, „Kirčiavimas“, „Sociolingvistika“, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1995) atsakingasis redaktorius.

1997 m. pasirodė K. Morkūno (kartu su D. Mikulėniene) parengta tarminių tekstų knyga – „Dieveniškų šnektos tekstai“ (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas). Šioje knygoje pateikiama naujų žinių apie vieną iš įdomiausių lietuvių kalbos ploto pietrytinio pakraščio šnektų.

Kurį laiką K. Morkūnas vadovavo UNESCO remiamo *Atlas linguarum Europae* lietuvių kalbos duomenų rinkimui ir buvo jo Vyriausiosios redakcinės kolegijos vienos komisijos narys. Kartu su latvių kalbininke Aina Blinkena minėtam leidiniui parašė straipsnį „Baltų kalbos“ (Die baltischen Sprachen. *Perspectives nouvelles en géolinguistique*, Roma, 1997, 89–102).

Per kelis kalbininko aktyvaus darbo dešimtmečius spaudoje pasirodė ir daugiau ne tik dialektologijai, bet ir apskritai kalbotyros mokslui vertingų straipsnių, mokslo leidinių recenzijų: „Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių

žvejų latvių kalbai“ (su A. Sabaliausku, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 2, 1959, 131–149), „Retos lietuvių kalbos tariamosios nuosakos formos“ (su A. Kučinskaite, *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija 1 (16), 1964, 215–218), „Die Onomastik in Litauen“ (*Acta Baltico-Slavica* 7, 1970, 197–206), „Dėl sąvokos periferinės tarmės“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 1993, 4–7), „Dėl priedzūkio ir jo ribų“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 1994, 84–92) ir kt.

Dialektologijos duomenis ir tarmėtyrininko žinias mokslininkas skiria ne tik mokslui, bet ir plačiai visuomenei. Jis parašė visuomenei skirtą knygelę *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis* (Vilnius: Mokslas, 1980), kurioje populiariai, nevengdamas žaismingumo, pasakoja apie lietuvių kalbos tarmių atsiradimą, jų skirstymą, ypatybes, atkreipia skaitytojų dėmesį į tarminių duomenų reikšmę mokslui ir kalbos praktikai. Daug K. Morkūno parašytų populiarių straipsnių apie tarmes, jų tyrinėjimą, žinomus kalbininkus, naujus leidinius ir kitus dalykus išspausdinta *Gimtojoje kalboje*, *Gimtajame žodyje*, *Gimtajame krašte*, kituose tęstiniuose žurnaluose ir laikraščiuose.

Nuo dialektologijos iki kalbos istorijos – tik vienas žingsnis. Taigi spėta pasižvalgyti ir po lietuvių kalbos istorijos barus, ir ten daug ką nuveikti. Su kalbos istorija susijęs jau ir 1959 m. disertacijos tema paskelbtas straipsnis „Įvardžiutinių būdvardžių liekanos rytų aukštaičių pietinėje tarmėje“ (*MA darbai* 2 (7), 1959, 191–203). Specialiai kalbos istorijai skirtą pirmąjį darbą K. Morkūnas paskelbė po ketverių metų – (1963) – „Dėl žodžio atslaimas kilmės“ (*MA darbai* 2 (15), 1963, 267–273). Remdamasis gausia tarmių ir senųjų raštų medžiaga jis patikimai įrodė, kad *atslaimas* sietinas ne su veiksmazodžiu *šluoti* (kaip manė P. Arumaa ir E. Fraenkelis), bet su veiksmazodžiu *šlieti*. Kalbos istorikai, ypač istorinės lietuvių kalbos morfologijos tyrėjai, neišsiverčia ir be 1964 m. jo paskelbto straipsnio „Iš rytų aukštaičių tarmių daugiskaitos inesyvo formų istorijos“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 7, 1964, 145–152).

Iš senųjų autorių daugiausia dėmesio K. Morkūnas yra skyęs rytiečio Konstantino Sirvydo raštams. 1967 m. paskelbtame straipsnyje „Mišrieji dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* ir *a*, *ę* K. Širvydo raštuose“ (*Lietuvių kalbotyros klausimai* 9, 1967, 139–146), kur, remdamasis rytiečių tarmių bei šių dvigarsių statistiniais duomenimis, išvalgiai yra pastebėjęs, „kad *Punktų sakymų* I dalyje, taip pat ir žodyno I leidime, tuos dvigarsius nuosekliai turi tik kitų kalbų tikriniai ir bendriniai vardai, dvigarsį *an* jungtukas *idant* ir dvigarsį *en* gana dažnai šaknies *švent-* vediniai. Kituose, po K. Širvydo mirties išėjusiuose, žodyno leidimuose ir ypač „*Punktų sakymų*“ II dalyje pasitaiko daugiau žodžių ir formų, nenuosekliai turinčių minėtųsčius dvigarsius ir balsius. Tai leidžia manyti, kad čia prie tų dvigarsių ir balsių atsiradimo daugiausia prisidėjo vėlesni leidėjai ir redaktoriai, kilę iš kitų Lietuvos vietų“ (p. 145). Turbūt neperdėsime sakydami, kad šią K. Morkūno suformuluotą išvadą ant savo darbo stalo turėtų turėti visi pradedantys K. Sirvydo raštų kalbos tyrėjai.

Konstantino Sirvydo raštų kalbai skirtas ir pats didžiausias kalbininko darbas iš lietuvių kalbos istorijos, 1980 m. paskelbtas *Lietuvių kalbotyros klausimuose* – *Punktų sakymų* veiksmazodžių indeksas („Konstantino Širvydo „*Punktų sakymų*“ veiksmazodis (Indeksas)“. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, 1980, 109–222), kur suregistruotos visos veiksmazodžių formos, o jų „reikšmei (ar reikšmėms) išryškinti po gramatinių formų pateikiamas su viena iš tų formų sakiny s ar jo dalis“ (p. 110).

Didžiajam norvegų baltistui Chr. Stangui skirtame leidinyje *Donum Balticum* K. Morkūnas paskelbė straipsnį „Kelios M. Daukšos raštų kalbos ypatybės“ (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1970, 347–351), kuriame gvildenamos šio autoriaus rašybos ypatybės. Subtilių pastebėjimų kalbos istorikai ras ir K. Morkūno parašytose lingvistinių leidinių recenzijose, kurias būtina perskaityti, o ne vien paminėti.

Gražių žodžių apie K. Morkūną nešykšti ir bibliografai – juk jam teko nemažai prisidėti prie daugelio *Lietuvių kalbotyros* literatūros rodyklių parengimo. Šiomis knygomis naudojasi ne tik lietuvių kalbos tyrinėtojai, baltistai ir indoeuropeistai, bet ir apskritai visi, kas domisi kalbotyra ir lietuvių tautos kultūros istorija.

Ir dabar kalbininkas kasdien sėdasi prie knygomis apkrauto stalo ir imasi darbo: skaito *Dieveniškų šnektos žodyno* korektūras, rengia spaudai *Lietuvių kalbos atlaso* ketvirtojo tomo komentarus, rašo Balbieriškio šnektos tekstų paaiškinimus, rengia ir redaguoja naujus straipsnius apie įvairias lietuvių šnektas „Versmės“ leidyklos leidžiamai monografijų serijai *Lietuvos valsčiai...*

Gražios gyvenimo sukakties proga visos lituanistų bendruomenės vardu linkime darbščiajam kalbos mokslo vyrui ilgai dar nepavargti, nes „turi dūšia mūsų savimp išmonių erdvę be galo, kuriam sutilti gali visokios žinios ir mokslai be skaičiaus“ (K. Sirvydas).

Juozas Karaciejus, Asta Leskauskaitė